

OSMANLI DEVLETI'NDE AMERIKAN MİSYONERLERİNİN ERMENİLERE YÖNELİK EĞİTİM FAALİYETLERİ

Yahya BAĞÇECİ*

ÖZET

Misyonerlik bütün evrensel dinler için geçerli olmakla beraber, misyonerlik denilince akla Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık gelmektedir. Bunun sebebi misyon kelimesine şartlara göre yüklenen anlam ve bu anlamların Kutsal Kitap'a dayandırılmasıdır. "İncil'i öğretme, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırma faaliyetleri" olarak ele alınan misyonerlik konusu bugün de gündemdeki yerini koruyan bir husustur.

Avrupa ve Amerika'da Hıristiyanlığı yaymak için birçok misyoner teşkilatları kurulmuştur. Bunlardan birisi de 1810 yılında Boston'da kurulan Amerikan Board teşkilatıdır. ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biri olan bu teşkilat, kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu'ya amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerler göndermiştir. Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1820 yılı başlarında başlamıştır.

Misyonerlik faaliyetleri, dini amaçlı çalışmalar olmaktan öte, Osmanlı Devleti'nin aleyhine, Batılı ülkelerin lehine siyasi, coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti'nin, millet bütünlüğü kaybolmuş, yıkılma süreci hızlanmıştır. Misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti zaman zaman tedbir alma girişimlerinde bulunmuş, düzenlemeler yapmış, ancak bu tedbirler tam manasıyla istenilen sonucu vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Amerikan misyonerleri, Protestan, Ermeniler, Osmanlı Devleti.

* Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü KAYSERİ, e-mail: ybagceci@erciyes.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

**EDUCATIONAL ACTIVITIES OF AMERICAN
MISSIONERS FOR ARMENIANS IN OTTOMAN EMPIRE****ABSTRACT**

Although missionary is acceptable for all universal religions, Christians and Christianity come to one's mind when missionary is called. The reason of this is the meaning that is put into the word "mission" according to the conditions and these meanings made based on the Holy Bible. The missionary is the subject that handled as "teaching the Bible, bringing the people who are not Christian in Christianity" is also an actual issue today.

A great many missionary organizations were established for spreading Christianity in Europe and America. One of these is American Board, organized in Boston in 1810. This organization, one of the most significant Protestant missionary organizations in USA, sent out missionaries to China, India, South America, Africa and the Middle East where Christianity came into light to achieve its goal. The activities of the American Board in the Ottoman lands began in the early 1820s.

Missionary activities were not only religious activities but also resulted against the Ottomans and on the contrary, on the side of western countries resulted as politically, geographically, socially, economically and culturally. Furthermore, as a result The Ottomans lost totality of their nation and process of the Ottoman decay gained speed. Against the missionary activities The Ottomans had attempted to take precautions, had made some arrangements but these precautions hadn't resulted as they expected.

Key Words: Missionary, American missionaries, Protestant, Armenians, Ottoman State.

Giriş

Misyon (mission), "göndermek" anlamındaki Latince mittere kökünden türeyen, "gönderme fiili" anlamındaki Latince "missio" kelimesinden gelmekte ve birine, tamamlaması için verilen görevi ifade etmektedir. Dini anlamda bir mümine, bir şeyi ifa etmesi için verilen

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

ilahi emir demektir. Kelimenin yaygın anlamı ise, bir dini yayma görevi, bu iş için yapılan konuşma ve fiiller yani dini propagandadır. Misyon kelimesi diğer taraftan belli bir görevle vazifelendirilen insan topluluğu ve din propagandası yapmakla görevli din adamları teşkilatı anlamına da gelmekte, bu işi yapana misyoner, yapılan işe de misyonerlik denilmektedir.¹

Çeşitli dinlerin kendi mesajlarını başkalarına yayma gayeleri olmakla beraber misyoner ve misyonerlik kavramları genellikle Hıristiyanlık için kullanılmakta veya misyonerlik denilince Hıristiyanlık anlaşılmaktadır. Çünkü Latince kökenli kelime ilk defa Hıristiyanlar tarafından bu anlamda kullanılmıştır.²

Hıristiyanlar tarafından kurulan misyoner örgütleri, sadece Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini de yürütmemişlerdir. Özellikle sömürgecilik çağında geliştirilen ve akıllara durgunluk verecek kadar kalabalık ve maddi imkanlarla sahip olarak çalışan misyoner örgütleri enternasyonal kimliklerinden sıyrılıp birer milli teşkilat haline gelmişler ve emperyalizmin öncülüğünü yapmaya başlamışlardır. Misyonerlerden kurulu birer silahsız orduya sahip bulunan Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya, sömürmek istedikleri ülkelere silahlı kuvvetlerden önce misyoner örgütlerini yollamışlar ve işkal etmeyi veya ele geçirmeyi planladıkları ülkelerde kendi kültürlerine dost birer kültür dairesi oluşturmuşlardır.³ Osmanlı Devleti de çok uluslu yapısı ile misyonerlerin söz konusu çalışmalarından en çok etkilenen devletlerden birisi haline gelmiştir.

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri XVI. yüzyıla kadar uzanmıştır. İlk olarak Fransız misyonerleri Katolik mezhebini yaymak amacıyla çalışmalarda bulunmuşlardır.⁴ Katolikleri Protestan

¹ Ömer Faruk Harman, "Genel Olarak Misyonerlik", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 25-26.

² Harman, Genel Olarak Misyonerlik, s. 25.

³ Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1975, s. 20-21.

⁴ Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

misyonerler takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Protestan misyonerliğinin sistemli bir şekilde yapılması ise XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁵

Amerikan Misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri

Amerika Birleşik Devletleri, bağımsız bir devlet olarak dünya siyasetine katıldığı tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile resmi ve gayri resmi yollardan münasebetlerde bulunmaya başlamıştır.⁶ Özellikle Anadolu ve Orta Doğu topraklarının kaynak zenginliği ve açık pazar niteliği, 1780'lerden itibaren Birleşik Devletleri cezp etmiştir. ABD'nin Avrupa siyasi olaylarına uzak kalma politikası belirlendikten sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi, kendi ilkesi olan Monroe Doktrini ile çelişmiştir. Bu nedenle ABD, Protestan misyonerliğinin cemaat görünümüyle Orta Doğu'daki beklentilerini sağlama yoluna gitmiştir.⁷ Bu düşünce ile hareket eden ABD, ilk olarak tüccarlarla başlattığı Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini Protestan misyonerleri aracılığıyla devam ettirmiştir.

19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne gelen Amerikan Protestan misyonerlerinin merkezi 1810 yılında Amerika'nın Boston şehrinde kurulmuş olan "Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)" isimli örgüt olmuştur.⁸ ABCFM, 1819'daki toplantısında Osmanlı Devleti'nde misyon istasyonları kurulması için çalışmalar yapılmasını kararlaştırmış⁹ ve

İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 104.

⁵ Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 161.

⁶ Gülbadi Alan, "Osmanlı Devleti ve Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *75. Yıl Armağanı*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 1999, s. 261.

⁷ Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayını., İstanbul 2004, s. 350.

⁸ A. Frank Stone, *Academies For Anatolia*, Cannecticut-London 1984, s. 4-5; Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984-Erzurum)*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 91.

⁹ William E. Strong, *The Story of the American Board*, Boston 1910, s. 80.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

5 Ocak 1820 tarihinde Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyoneri, bu istasyonların açılması için gerekli hazırlık çalışmalarını yapmak üzere Osmanlı topraklarına göndermiştir.¹⁰ Fisk ve Parsons çalışmalarını tamamlayarak 1820 Ocağı'nda İzmir'de ilk misyonu kurmuşlardır. Önceleri İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirlerine gelen Amerikalı Protestan misyonerleri daha sonra iç bölgelere doğru faaliyet alanlarını genişletmişler ve Osmanlı topraklarını Avrupa, Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye olmak üzere dört misyon bölgesine ayırmışlardır.¹¹

XIX. yüzyıl içinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini hızla geliştiren Amerika, 1830 tarihli Türk Amerikan Ticaret Antlaşması'nın 4. maddesine göre "en yüksek izne sahip devlet" kaydı ile Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan vatandaşlarına kapitülasyonlardan yararlanma hakkını elde etmiştir.¹² Bu durumu fırsat bilen ABCFM, açtığı okullar ve diğer sosyal, tıbbi ve kültürel faaliyetlerle Osmanlı topraklarını adeta bir baştan bir başa işgal etmiştir.¹³

Amerikalıların yardımları ile çalışmalarını sürdürmüş olan ABCFM, yalnız Osmanlı Devleti'nde değil Çin ve Japonya gibi pek çok ülkede de örgütlenmiştir. Kuruluşun birinci amacı, örgüte bağlı misyonerlerin buldukları yerlerdeki halkın, çeşitli yollarla Protestan mezhebine geçmelerini sağlamak olmuştur. Bunun için Protestan mezhebinin propagandasını yapmışlar, din değiştirecek kişilere nakit paralar bile vermişlerdir. Ayrıca gittikleri ülkelerde çeşitli seviyelerde okullar açmışlardır. Buralarda eğitim gören çocuklara küçük yaşlardan itibaren Protestanlık mezhebi eserleri okutulmuştur. Bu şekilde büyüyen çocuklar yetiştikleri misyoner

¹⁰ H. Tahsin Fendoğlu, Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Rolü (XIX. YY), *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM-EREN Yayını, Ankara 2003, c. I, s. 456-457.

¹¹ Ayten Sezer, "Ermeni Meselesi ve Misyonerler", *Ermeni Sorunu II*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara Mart-Nisan 2001, sayı: 38, s. 964.

¹² Nurşen Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005, s. 20.

¹³ Sezer, Ermeni Meselesi ve Misyonerler, s. 963.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

okullarından uzak olmayan yerlerde çeşitli görevlere tayin edilmişlerdir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler Tarafından Açılan Okullar

Müslümanlar, Yahudiler ve diğer Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde faaliyetlerini sürdüren ABCFM, bunlar arasında Protestanlığı yayma konusunda fazla başarılı olamayınca çalışmalarını Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmıştır. ABCFM, gayrimüslimlere ve özellikle Ermenilere Protestanlığı benimsetmek için en uygun yolun ücretsiz olarak veya çok az bir ücret karşılığında eğitim vermek olduğunu görmüştür. Bu düşünceyle hareket eden Amerikalı misyonerler, ilk olarak 1824 yılında Beyrut'ta Syrian Protestant College adında bir okul açmışlardır.¹⁵ Bu tarihten sonra da Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde, anaokulları, ilk ve orta dereceli okullar, yüksek okul seviyesinde kolejler ile Ermenilerden Protestan ruhbanı yetiştiren misyoner okulları açmışlardır. Misyoner okulları, köylerde dolaşarak halka Protestanlık mezhebi ile ilgili kitaplar okuyan ve onları Protestanlığa davet eden vaizler yetiştirmişlerdir.¹⁶

Misyonerler zamanla amaçlarına ulaşmada dikkat çekici başarılar elde etmişlerdir. 1845 yılında Osmanlı Asyası'nda ancak 34 misyoner ile 12 yardımcı görevli çalışmıştır. Bu tarihte misyonerler, toplam 135 öğrencisi olan sadece 7 ilkokul açmışlardır. 1890 tarihinde ise 177 misyoner ile 791 yardımcı görevli faaliyet göstermiştir. Yine bu tarihte Osmanlı Asyası'nda misyonerlere ait 764 ilkokul, 9 kolej¹⁷, 26 erkek okulu, 16 kız okulu ve 117

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), Dosya no: 36, Gömlek no: 27.

¹⁵ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1992, s. 76; Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Yayını, Ankara 2000, s. 48.

¹⁶ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

¹⁷ Bunlar; İstanbul'da Robert Koleji (1862), Beyrut'ta Beyrut Üniversitesi (1864), İstanbul'da Amerikan Kız Koleji (1873), Antep'te Merkezi Türkiye Koleji (1876), Harput'ta Fırat Koleji (1878), Maraş'ta Merkezi Türkiye Kız Koleji (1882), Merzifon'da Anadolu Koleji (1886),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

kilise mevcuttur. Söz konusu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 16.990'a ulaşmıştır. Misyoner okullarında eğitim görmüş ve Protestanlığı kabul etmiş olan Ermeniler, zamanla hocalık ve papazlık yapmaya başlamışlar ve Amerikalı misyonerlerin çalışma esaslarını benimseyerek Gregoryen Ermenileri Protestanlığı kabul etmeye davet etmişlerdir. Bu şekilde giderek sayıları artan erkek ve kadın Protestanların genel toplamı 1890 yılında 28.667 kişiyi bulmuştur. 1895 yılına gelindiğinde ise bu sayı 35.000'i geçmiştir.¹⁸

Amerikan okulları bütün Türkiye'de belirli merkezlerden yönetilmiştir. Bunlar: İstanbul, Tarsus, Harput, Adapazarı, Konya, Merzifon, Adana, Diyarbakır, Bardezağ, Haçin, Bursa, Mardin, Sivas, Maraş, Bitlis, İzmir, Kayseri, Antep, Erzurum, Afyonkarahisar, Talas, Urfa ve Van şehirleridir.¹⁹

Protestan kiliseleri ile okulları, American Board Örgütü tarafından gönderilen yardımlar ile okullara kayıt edilen öğrencilerden alınan ücretlerle idare edilmişlerdir. Ücret ödeyemeyecek durumda olanlar ilkokullara parasız olarak kabul edilmişlerdir. Orta ve yüksek dereceli okullara özellikle zeki ve çalışkan öğrenciler kabul edilmişlerdir. Bu öğrencilerden de gerek öğrenim ve gerek iâşe için çok az ücret alınmıştır. Mesela Harput Vilayeti'nde bulunan misyoner kolejinde erkek öğrencilerin iâşesi için yıllık ancak 6 lira, kız öğrencilerin iâşesi için ise ancak 4 lira alınmıştır. Yatılı olmayan öğrencilerden ise sadece iki lira alınmıştır.²⁰

Öğrencilerin ikamet ettikleri yerlerin yakınlarında kurulan anaokulları ile ilk ve orta dereceli okullarda çok az sayıda yatılı öğrenci kalmıştır. Kolejlerdeki öğrencilerin çoğunluğu ise uzak şehirlerden geldikleri için yatılı olarak okumuşlardır. Mesela misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri Harput şehrinde kurulmuş olan Fırat

Tarsus'ta St. Paul Enstitüsü (1888) ve İzmir'de Uluslararası Kolej'dir (1891). Haluk Selvi, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM-EREN Yayını, Ankara 2003, c. III, s. 27-28.

¹⁸ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

¹⁹ Stone, *Academies...*, s. 71; Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayını, Ankara 1991, s. 80.

²⁰ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Koleji'nde Sivas'tan, Erzurum'dan, Van'dan, Bitlis'ten, Diyarbakır'dan ve diğer şehirlerden gelen öğrenciler eğitim görmüşlerdir.²¹

Misyoner okullarında eğitim gören kız ve erkek öğrencilerin sayısı eşit olmamıştır. Mesela dört sınıflı olarak açılan Harput okullarında 1894 yılında 269 erkek ve 274 kız öğrenci eğitim görmüştür. Bunlardan 34 erkek ve 40 kız öğrenci Fırat Koleji'nde okumuştur. Ayrıca söz konusu okullarda eğitim veren öğretmenlerin sayıları da aynı olmamıştır. Harput'ta 1895 yılında 10 Ermeni ile 1 Amerikalı öğretmen ve 2 de Anglikan (İngiliz) papaz görev yapmıştır. Kız okullarında ise 13 Ermeni ile 4 Amerikalı öğretmen çalışmıştır.²²

Gerek erkek ve gerek kız öğrenciler için yapılan bütün Protestan misyoner okullarını 4 gruba ayırabiliriz:

1- Anaokulları: Bu okullarda 6-7 yaşlarındaki çocuklar 2 sene eğitim görmüşlerdir.

2- İlkokullar: Bu okullarda eğitim süresi 3 sene olmuştur.

3- Orta dereceli okullar: Bu okullarda da 3 sene eğitim verilmiştir.

4- Kolejler ve yüksekokullar: Bu okulların tahsil süreleri 4 sene olmuştur. Kolejlerde bazen ilahiyat şubeleri de açılmıştır. Bu şubelere ancak 4 senelik tahsil yapan öğrenciler alınmıştır.²³

Söz konusu eğitim sürelerinde değişiklikler de görülmüştür. Mesela bazı şehirlerde orta dereceli okulların eğitim süresi 3 sene yerine 4 sene olmuştur. Bu okullarda eğitim programı da genişlemiştir. Bazı orta dereceli okullarda da din vaizi yetiştirmek amacıyla özel sınıflar açılmıştır.²⁴

Protestanların açtıkları okullardan ilki anaokulları olmuştur. Anaokullarına çocuklar her gün belirli zamanlarda gitmişlerdir. Bu okullarda çeşitli okul oyunları oynamak, tahta parçalarından basit aletler

²¹ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²² BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²³ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²⁴ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yapmak, ufak saman parçalarını iliklere geçirerek bir takım şekiller meydana getirmek gibi uğraşlarla zaman geçirmişlerdir. Çocuklar, bu gibi faaliyetlerle sabırlı olmaya ve düzene alıştırmak istenmiştir. Bu faaliyetlerden arta kalan zamanlarda ise çocuklara okuma yazma dersleri verilmiştir. Ayrıca basit sorulara çabuk ve doğru cevaplar vermeye alıştırmışlardır. Mesela: “Evinizin bölümleri nelerdir? İnsan ne yapabilir? Aynada ne görünür? Bu odada ne görüyorsunuz?...”²⁵

Misyonerler tarafından kurulan ilkokullarda ise öncelikle Ermenice imla, Ermenice ve İngilizce okuma, dört işlem ve İncil öğretilmiştir. Ayrıca gerek erkek ve gerekse kız okullarında resim, jimnastik ve müzik dersleri mecburi tutulmuştur.²⁶

Orta dereceli okulların müfredatı ise şu şekilde olmuştur:

Birinci sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; coğrafyadan beş kıta hakkında bilgi ve matematikten aritmetik bilgisi.

İkinci sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; Ermenice yazma ve Ermeni dilinin grameri ve sözdizimi (sentaks); coğrafyadan dünyanın siyasi taksimatı ve harita okuma bilgisi; matematikten basit kesirler.

Üçüncü sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; Ermenice dilinin grameri ile yazılacak konuları kaleme alma usulü; coğrafyadan bütün dünyanın coğrafi durumu; matematikten ondalık kesirler, oran ve orantı ve faiz usulü. Ayrıca bazı erkek ve bütün kız okullarında Fransızca okuma ve tercüme dersleri de okutulmuştur.²⁷

Kolejlerde ise şu dersler okutulmuştur:

Birinci sınıfta, İngilizce gramer, imla ve yazı kaleme almak; Ermenice eski Ermeni müelliflerinin eserleri, eski Ermeni dili grameri ve takrir usulü üzere yazma ve tahlil; özellikle kız sınıflarında Fransızca okuma, tercüme ve gramer; Türkçe elifba, hece, ezberden yazma ve takrir; genel tarihten ilkçağ tarihi;

²⁵ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²⁶ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²⁷ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

matematikten hesap bilgisinin sonu ve birinci dereceden cebir bilgisi.

İkinci sınıfta, İngilizce gramer, tahlil, takrir üzerine yazma ve edebiyat; sadece kız şubelerinde Fransızca gramer; fizyolojiden insan vücudunun oluşumu hakkında bilgi; matematikten ikinci derece işlemleri içeren kısaltılmış geometri; genel tarihten ilkçağ tarihinin son kısmı.

Üçüncü sınıfta, Ermenice edebiyat, telif, güzel yazı yazma ve tahlil usulü; sadece kız okullarında Fransızca tercüme ve gramer; Türkçe'den gramer, tercüme, güzel yazı yazma ve konuşma; matematikten kısaltılmış geometrinin sonu; fizik ve botanik. Botanik dersleri sadece kız okullarında okutulmuştur. Erkek kolejlerinde ise botanik dersi yerine kimya ve astronomi dersleri okutulmuştur.

Dördüncü sınıfta, Ermenice eski ve yeni lisanların gramerleri; yalnız kız okullarında Fransızca tercüme, gramer ve güzel yazı yazma; Türkçe'den tercüme; İslami hukuk ve şerhleri; Arapça ve Farsça dilleri; ahlak felsefesi; psikoloji; iktisat; dünya tabiatı; yalnız erkek okullarında genel tarih ve medeniyet tarihi.²⁸

Kolejlerin ilahiyat bölümlerinde ise yalnız Protestanlık usul ve kuralları okutulmuştur. Buradan mezun olanlar papazlığa hak kazanmışlardır.²⁹

Kolejlerin programına baktığımızda, erkek okullarında öncelikle Ermenice ve İngilizce, kız okullarında ise Fransızca ve Türkçe dillerine önem verildiği görülür. Diğer derslerin içerikleri ise hafif tutulmuştur. Mesela genel tarih sadece iki sene okutulmuştur. Dört işlem dışındaki matematik dersleri, Avrupa'nın ikinci derece okullarındaki eğitim programından bile hafif tutulmuştur. Kimya ile astronomi derslerine ise yalnız bir sene ayrılmıştır. Kolejlerde fen bilimleri ve matematik dersleri de sınırlı bir içerikle verilmiştir. Astronomi dersinde ise sadece coğrafya matematiğinin astronomi ile ilgili konuları gösterilmiştir. Ayrıca yeterli birikime ve altyapıya sahip olmayan

²⁸ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

²⁹ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

öğrencilere ahlak felsefesi, iktisat ve medeniyet tarihi derslerinin okutulması da uygun olmamıştır.³⁰

Misyonerlerin açtıkları bu okullarda Amerikalı öğretmenler, kendi ülkelerinde alıştıkları hürriyet düşüncesinin propagandasını yapmışlardır. Kolejlerde özellikle iktisat ve medeniyet tarihi gibi dersler bu propagandanın yapılmasında ayrıca önem arz etmişlerdir. Öğretmenler, öğrencilerin zihinlerine Osmanlı Devleti'nin idare şeklinden memnuniyetsizlik düşüncesini ve siyasi sistemin değişmesi gerektiği fikrini telkin etmişlerdir. Özellikle eski Ermeni lisanı dersleri ile Ermeni müelliflerinin eserlerinin okutulduğu derslerde, öğrencilere eskiden Ermenistan'ın müstakil olduğu sık sık anlatılmıştır. Bu şekilde özellikle Ermeni öğretmenler tarafından eski Ermeni krallığının yeniden kurulması gerektiği düşüncesi Ermeni gençlerine öğretilmiştir. Kolejlerde görev yapan ve yabancı ülkelerde tahsilini tamamlamış olan söz konusu Ermeni öğretmenlerin sayısı Amerikalı öğretmenlerden çok daha fazla olmuştur. Bu öğretmenlerden bazıları da kurulacak bir Ermeni krallığında önemli memuriyetlere gelmek fikriyle hareket etmişlerdir.³¹

Ermenilerin açtıkları komitelerin üyeleri de misyonerlerin açtıkları okullarda çeşitli görevlerde çalışmışlardır. Mesela Hınçak Komitesi, ücretli veya gizli olarak çalışan söz konusu üyeleri vasıtasıyla düşüncelerini hem öğrenciler hem de diğer Ermeniler arasında yaymıştır. Bu şekilde misyoner teşkilatı, mahalli Ermenilerle ihtilal komiteleri arasında aracılık yapmıştır.³²

Misyoner okullarına gerek köylü çocukları ve gerekse kasaba ve şehir sakinlerinin çocukları kabul edilmişlerdir. Okullara fakir veya zengin ailelerin çocukları ayırım yapılmadan kaydedilmişlerdir. Evlerinde rahata ve refaha alışan zengin çocukları, Avrupa okulları usulünde yapılan Protestan okullarında okurlarken yaşam tarzında çok fark görmemişlerdir. Ancak söz konusu okullar, köylerden gelen erkek ve kız çocukları

³⁰ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

³¹ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

³² BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

üzerinde ciddi etkiler meydana getirmişlerdir. Mesela, Protestan okullarında ve özellikle yatılı kısımlarında öğrencilerin temiz giyinmeleri ve her türlü temizlik kuralına dikkat etmeleri sağlanmıştır. Köylerinde zor yaşam koşullarında haftalarca yıkanmayan köylü çocuklar bu yeni yaşam tarzından oldukça etkilenmişlerdir. Bu konuda en büyük etki de kız çocuklarında görülmüştür. Misyoner okullarında verilen pek çok derste halkın yaşam tarzıyla uyuşmayan Avrupa yaşam tarzı kız çocuklarına anlatılmış ve öğretilmiştir. Sonuçta söz konusu okullardan çıkan ve yeni yaşam tarzını benimseyen Protestan çocuklar, hukuki, mülki, idari ve siyasi alanlarda köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunmaya başlamışlardır.³³

Bir Amerikalı misyoner amaçlarını şu şekilde dile getirmiştir: “Bizim görevimiz sadece eğitim değildir. Çocuklara şimdiye kadar yaşamakta oldukları hayat tarzından daha iyi yaşamak için gereken hususları öğretmek de görevlerimizdendir. Bu gibi hayat tarzını ıslah etme fikrini diğer milletlere de yaymaya çalışacağız.” Bu düşünceyle hareket eden misyonerler, öğrencilere ve özellikle kızlara evlerinde Avrupalı gibi giyinmeyi, Avrupa modalarını takip etmeyi, kendi aralarındaki ilişkilerde Avrupa yaşam tarzına uygun olarak hareket etmeyi öğretmişlerdir. Özellikle Amerikalı öğretmenler, öğrencileri iyi giyinip kuşanmaya ve fakir öğrencilerin eski yaşam tarzına döndüklerinde tatbik etmelerinin mümkün olmadığı şekilde yaşamaya alıştırmaya her şeyden çok önem vermişlerdir. Her ne kadar bu konudaki telkinler maddi durumları iyi olan ailelerin çocuklarında ciddi etkiler meydana getirmemiş ise de kolejlerden mezun olduktan sonra tekrar köylerine dönmeye mecbur olan ve çoğunluğu teşkil eden fakir ailelerin çocuklarında büyük etki yapmıştır. Eskisi gibi zor şartlarda yaşamaya ve haftalarca yıkanmaya vakit bulamadan geçinmeye mecbur kalan öğrenciler akranları hakkında husumet beslemeye başlamışlardır. Sonuçta eski yaşam tarzlarına dönmek zorunda kalan erkek ve kız öğrenciler Ermenilerin kurdukları örgütlere katılmaya hazır bir hale gelmişlerdir.³⁴

³³ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

³⁴ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kolejlerde okurken başarılı oldukları görülen öğrenciler ise eğitimlerini tamamlamak için misyonerlerin yardım paraları ile Amerika'ya gönderilmişlerdir.³⁵ Bu öğrencilerin bir bölümü Amerikan teoloji fakültelerinde, bir bölümü de diğer fakültelerde eğitim almışlardır. Amerikan üniversitelerinde okuyan Ermeni gençlerinin bir kısmı, doktorluk, dişçilik, mühendislik gibi mesleklere sahip olmuşlar ve Amerika'da kalmışlardır. 1890'da 70 kadar Ermeni üniversite genci göçmen olarak Amerika'ya yerleşmiştir. Amerika'da okuyup meslek sahibi olan Ermenilerden bazıları da Amerikan pasaportu ile Türkiye'ye dönüp iş tutmuşlardır. Örneğin 1891 yılında, İstanbul'da Amerikan vatandaşı 6 Ermeni doktor ve 2 Ermeni dişiçi çalışmıştır. Amerika'da kalan okumuş Ermeni gençleri ise Amerikan Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Bunlar sayıca az olmakla beraber yükseköğrenim görmüş genç ve dinamik kişilerdir. Aynı zamanda koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilmişlerdir. Amerika'da Türk düşmanlığını yaymak ve Türk imajını karalamak yolunda etkin bir rol oynamışlardır.³⁶

Amerika Birleşik Devletleri'nde oturan Ermenilerin sayısı 1895 yılı itibarıyla 5.000'i geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Washington sefirinin 1893 yılında gönderdiği bir raporda, Amerika'da yaşayan Ermenilerin çoğunun Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca duygular besledikleri, Osmanlı Devleti'ne sadakat ve muhabbet besleyenlerin ise çok az olduğu belirtilmiştir. Raporda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olanların bir kısmının, Osmanlı memleketlerinde gözetilecek menfaatleri olduğu ve bir kısmının da ailesi bulunduğu için düşmanca duygularını ifade etmekte ihtiyat gösterdikleri ancak menfaat ve aileleri olmayan çoğunluğun ise açıktan açığa husumet ilan ettikleri ifade edilmiştir.³⁷

Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle ilişkileri sadece açtıkları okullarla sınırlı kalmamıştır. Misyonerler, Ermenilerin durumları hakkında Amerikan ve İngiliz

³⁵ BOA, Y.PRK.TKM. 36/27.

³⁶ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayını, Ankara 2005, s. 99.

³⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Y.PRK.EŞA. 17/19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

gazetelerine isim ve ikamet yerlerini gizli tuttıkları mektuplar da göndermişlerdir. Bu mektuplarda misyonerler, Ermenilerin zaruret içinde olduklarından, Osmanlı memurlarının Ermenilerden fazla vergiler aldıklarından, kilise ve ibadethanelerinde ayinlerini yapmalarına engel olduklarından, günahsız kimseleri hapisanelere attıklarından ve orada işkenceler yaptıklarından, Ermeni köylerine Kürtleri hücum etmeye teşvik ettiklerinden bahsetmişlerdir.³⁸ En önemsiz bir olayı bile büyüterek Avrupa ve Amerika'da kamuoyunu galeyana getirecek şekilde yayınlar yapılmasına sebebiyet vermişlerdir. Avrupa ve Amerika gazetecileri de Ermenilerin durumları hakkında diğer kaynaklardan bilgi almak yerine bu bilgileri gerçekmiş gibi yayınlamışlardır. Mesela Sason isyanı, misyonerlere ve Ermenilere bu gibi yayınların yapılması için iyi bir fırsat olmuştur. İstanbul'da bulunan Amerikan misyonerleri Boston'daki ruhani başkanlarına yazdıkları mektuplarda Sason'da yaşanan olaylar sırasında 15.000 Ermeni'nin katledilmiş olduğunu ve bu olaylar sırasında sadece 2.000'in Türk'ün öldüğünü yazmışlardır. Yine İngiliz devlet adamları da Ermeniler lehinde yaptıkları konuşmaları misyonerlerin verdikleri bu bilgilere dayandırmışlardır.³⁹

Amerikan misyonerleri Ermeni komitacılarına doğrudan yardımlarda da bulunmuşlardır. Mesela, Osmanlı memleketlerinde bulunan Ermeni komitacılar ile Amerika'da oturan komitacılar Amerikan misyonerleri vasıtasıyla haberleşmişlerdir. Bu durumun haber alınması üzerine Osmanlı Devleti'nin Washington Sefareti tarafından Amerika Hariciye Nezareti'ne gerekli önlemlerin alınması konusunda yazı gönderilmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri bu duruma engel olmak için gerekli önlemleri almamıştır.⁴⁰

³⁸ PABCFM, Reel: 695, Belge No: 232, 253.

³⁹ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.) 2850/69, 2858/13, 2858/24, 2858/25, Y.PRK.TKM. 36/27. Hariciye Nezareti'ne 15 Eylül 1895, 9 Aralık 1895, 12 Aralık 1895 ve 14 Aralık 1895 tarihlerinde Washington Osmanlı Sefareti'nden gelen yazılar.

⁴⁰ BOA, HR.SYS. 2854/12. Hariciye Nezareti'ne 1 Ocak 1895 tarihiyle Washington Osmanlı Sefareti'nden gelen 350 numaralı yazı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Osmanlı Devleti'nin Almış Olduğu Tedbirler

Osmanlı Devleti misyonerlerin zararlı faaliyetlerine, özellikle açtıkları okul ve yetimhaneler vasıtasıyla meydana getirdikleri zararlara karşı bir takım önlemler almıştır. İlk olarak 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile yabancı okullar denetlenmek istenmiştir. Bu okullardaki öğretmenlerin diplomalarının tasdiki aranınca ve matbaa açılması izne bağlanınca Amerikalı misyonerler gürültü koparmışlardır.⁴¹ Bu konuda Amerikan parlamentosunun açılışında bir konuşma yapan Amerikan Cumhurbaşkanı yapılan düzenlemeleri sert bir şekilde eleştirmiş ve bu konuda itiraz ettiklerini belirtmiştir.⁴²

Osmanlı Devleti, söz konusu nizamname ile misyoner okullarını belirli bir düzene sokmak istemişse de, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bu okullara sahip çıkan devletlerin baskıları sebebiyle okullar üzerinde denetim sağlayamamış ve bu okulların yönetimine ve programlarına müdahale edememiştir.⁴³

Yine misyonerlerin zararlı faaliyetlerine karşı 1899 yılı Mayıs ayında bir komisyon teşkil edilmiş ve komisyon tarafından hazırlanan 17 Mayıs 1899 tarihli layihada misyonerlerin olumsuz çalışmalarına engel olabilmek için alınması gereken önlemler belirtilmiştir. Bu önlemlerden biri bütün Osmanlı tebaası çocukları için gerekli görülen yerlerde ilkokullar, kız ve erkekler için orta dereceli okullar, darüttalimler⁴⁴ ile bu okullara öğretmen yetiştirmek üzere darülmualiminlerin açılması olmuştur. Her vilayette yüksek okul açılması ise gerekli görülmemiş ve belli şehirlerde ve sınırlı sayıda yüksek okul açılmasına karar verilmiştir. Maarif Nezareti bütçesinin büyük kısmı ise ilkokullar ile yetimhaneler açılmasına tahsis edilmiştir. Bu şekilde misyonerlerin okul veya

⁴¹ Fendoğlu, Ermeni Probleminin Doğuşunda..., s. 463.

⁴² Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2005, s. 298.

⁴³ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan günümüze...*, s. 76.

⁴⁴ Medreseye göre daha kolay ve pratik bir Arapça öğretmek üzere kurulan ortaokullar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yetimhane açma taleplerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁴⁵

Düzenlemenin yapıldığı tarihe kadar açılmış çoğu ruhsatlı pek çok misyoner okulun ise kapatılması mümkün görülmemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi bunların olumsuz çalışmalarını azaltabilmek amacıyla devletçe okullar açılmasına ve Osmanlı tebaası çocuklarının buralarda eğitilmesi sağlanarak yabancı okulların olumsuz etkilerinin bir dereceye kadar azaltılmasına çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı tebaası çocuklarının eğitimleri Osmanlı Devleti tarafından sağlanacağı için bu tarihten sonra açılmak istenilen yabancı okullara, açılacakları yerlerde ihtiyaç duyulmadıkça yani yabancı tebaa çocukları bulunmadıkça ve Padişah müsaadesi olmadıkça ruhsat verilmemesine karar verilmiştir. Açılmasına izin verilecek okullar için ise devletçe görevlendirilecek memurlar tarafından gerekli teftişler yapıldıktan ve okutulacak kitaplar incelendikten sonra ruhsat verilmesine karar verilmiştir.⁴⁶

Yine misyonerlerin izin almadan yetimhane açmalarına ve çocuk toplamalarına da izin verilmemiştir. Mesela, bazı Amerikan misyonerlerinin Diyarbakır vilayeti merkezi ile Palu kazasında ruhsat almadan çocuk toplamalarına engel olunmuş ve toplanan çocuklar da yerlerine iade edilmiştir.⁴⁷

Müslüman köy ve kazalarda bulunan ilkokul derecesindeki misyoner okullarında yabancı ve özellikle Rumen, Yunan ve Sırp milletlerine mensup öğretmenlerin bulundurulmasına izin verilmemiştir. Ayrıca misyoner okullarına Osmanlı tebaası çocuklarının kesinlikle devam ettirilmemesi ve yabancıların açtıkları okullara devam eden gayrimüslim çocukların da tedricen devlet okullarına geçmeleri için gereken tedbirlerin alınmasına

⁴⁵ BOA, Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.) 101/39. 25 Zilhicce 1316 (6 Mayıs 1899) tarihli Sadaret tezkeresi üzerine Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın başkanlığında Maarif Nazırı Zühdü Paşa ve Hukuk Müşaviri Hakkı Bey ile Rüştüye Mektepleri İdaresi Müdürü Celal Bey'den oluşan ve Hariciye Dairesi'nde teşkil edilen komisyon tarafından hazırlanan mazbata.

⁴⁶ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁴⁷ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 97/73, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

karar verilmiştir. Nitekim o tarihe kadar açılmış olan devlet okullarına devam eden öğrencilerin %15'ini gayrimüslim çocuklar oluşturmuştur. Açılan yeni okullar ile de bu oran giderek artmıştır.⁴⁸

Misyonerler okullarına karşı açılmasına karar verilen okullardan birincisi ilkokullar olmuştur. Anadolu'nun okulu olmayan kasaba, nahiye ve köylerinde ilkokullar açılarak okulsuz yerlerin kalmamasına çalışılmıştır. Çeşitli kasaba ve köylerde açılan ilkokullar için yeni eğitim usulünü bilen öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekli görülerek vilayet ve sancak merkezlerinde ibtidai darümualliminler açılmasına karar verilmiştir. Buralarda eğitim gören öğretmen adaylarına teşvik amaçlı olarak eğitim süresi boyunca 30 ila 40 kuruş aylık bağlanmıştır. Eğitimin birinci kademesi olan söz konusu ilkokullardaki eğitime ayrı bir önem verilmiş ve zamanın gereklerini karşılayamayan okullar Maarif Nezareti'nin görevlendireceği memurlar tarafından denetlenmiştir. İlkokullar için açılan öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler ile de eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde çağın ihtiyaçlarına uygun olarak açılan ilkokullara çocukların gitmesi zorunlu tutulmuştur. Ayrıca bu okullardan mezun olan gayrimüslim tebaa çocuklarının orta dereceli okullara gitmeleri de teşvik edilmiştir.⁴⁹

Anadolu'da açılmasına karar verilen diğer okullar ise rüşdi ve idadi gibi orta dereceli okullar olmuştur. İdadi okullarından bazıları, mülkiye idadi okulları derecesinde ve ihtiyaca göre kısmen yatılı kısmen normal olarak çeşitli vilayetlerde tesis edilmişlerdir. Vilayet merkezlerinde daha önce açılmış olan yatılı ortaokullardan önemlilerinin de kapasiteleri artırılmıştır. Gündüz eğitimi veren ortaokullardan bazıları ise yatılı okul haline getirilmiştir. Ayrıca kız ve erkek ortaokullarının eksiklikleri de giderilmiştir. İstanbul'daki erkek öğretmen okulundan Anadolu'da açılan söz konusu ortaokullarda görev yapmak üzere öğretmenler yetiştirilerek gönderilmiştir. Ayrıca çeşitli vilayet

⁴⁸ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁴⁹ BOA, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

merkezlerinde bulunan ibtidai darülmualiminlerde rüşdi sınıfları da oluşturulmuştur. Bu şekilde buralardan mezun olan öğretmenler ortaokullarda görev almışlardır.⁵⁰

Müslim ve gayrimüslim tebaa çocuklarının kısmen olsun aynı eğitimi alarak devlete karşı sadakatlerini artırmak ve yabancıların açtıkları okullara gösterdikleri rağbeti azaltarak misyonerlerin zararlı telkinlerinden uzak kalmalarını sağlamak amacıyla kurulmasına karar verilen okullardan birisi de darüttalimler olmuştur. Bu okulların öncelikle Suriye, Beyrut, Halep, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Adana, Sivas, Edirne, Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetlerinde açılmasına karar verilmiştir. Bu vilayetlerin uygun köy ve kasabalarında açılan darüttalimler, ilk ve orta derecede olmak üzere karma olarak kurulmuşlardır. Buralarda yaşayan ahalinin çocuklarına bu okullara devam mecburiyeti getirilmiştir. Maddi durumu iyi olan ailelerin çocuklarından aylık 100 kuruş ücret alınmasına ve eğitim süresinin de 6 ila 7 sene olmasına karar verilmiştir. Bu okulların eğitim programları hazırlanırken yabancıların ve gayrimüslimlerin açtıkları okulların programları ile mahallin gerekleri dikkate alınmıştır. Bu okullarda dersler Türkçe okutulmuştur. Bu okullara gelen gayrimüslim tebaa çocukları, dini akaitlerini yine kendi öğretmenleri vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Okullarda Müslüman öğretmenlerden başka ihtiyaca göre idadi okul ile yüksek okul mezunlarından gayrimüslim öğretmenler de görev yapmışlardır. Bu okullar açılacakları yerleşim yerlerinin büyüklüğü ve önemine göre 250 veya 300 çocuğu almaya yetecek kapasitede, üç sınıflı ve yatılı olarak inşa edilmişlerdir. Öğrenciler, bu okullara her sene ve her vilayetin muhtelif nüfusu oranında kabul edilmişlerdir. Osmanlı vilayetlerinde önceden açılmış olan bazı darüttalimler ise yeniden ıslah ve tanzim edilerek eğitim-öğretime devam etmişlerdir.⁵¹

Erzurum, Suriye ve Bağdat gibi İstanbul'a uzak bazı şehirlerde hukuk eğitimi veren okullara da ihtiyaç duyulmuştur. Buralarda yaşayan halkın hem hukuk

⁵⁰ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁵¹ BOA, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

eğitimi alabilmeleri hem de bu bölgelerdeki adliye hizmetlerine ehil insanlar yetiştirilmesi için söz konusu vilayetlerin merkezlerinde bulunan idadi okullarının son sınıflarından sonra 4 sene gündüz eğitimi veren hukuk dersleri sınıflarının açılmasına karar verilmiştir. Ancak yeterli miktarda para bulunamadığı için bu düşünce uygulamaya geçirilememiştir. Ancak söz konusu vilayetlerde yatılı olmayan mülki tıbbiye okullarının açılması uygun bulunmuştur. Bu okulların eğitim süresi ve ders programı İstanbul'da bulunan mülki tıbbiyenin aynı olmuştur. Bu okullara Erzurum, Bağdat ve Suriye merkezlerindeki idadi okullarından veya onun emsali okullardan mezun olanlar ile o derecedeki sınavları geçenler kabul edilmişlerdir.⁵²

Misyonerlerin yoğun faaliyet gösterdikleri Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, Edin, Suriye, Beyrut, Halep, Sivas ve Erzurum gibi vilayetlerde sadece birer maarif müdürü görev yapmıştır. Bunlardan da beklenen başarı görülememiştir. Bu nedenle misyonerlerin zararlı çalışmalarını tetkik etme, mevcut okulların ilerlemesini sağlama, açılacak çeşitli okulların istenilen şekilde ve zamanında tesis edilmeleri ve yabancı ve gayrimüslim okulların gereği gibi teftiş edilmeleri konularında yardım etmek üzere maarif müdürlerinin refakatlerine birer müfettiş tayin edilmiştir. Bu müfettişler söz konusu vilayetlerin mülkiye ve sultani okulları mezunlarından atanmışlardır. Müfettişlere yardımcı olmaları için de birer muavin görevlendirilmiştir. Bağdat, Diyarbakır, Bitlis, Van, Musul ve Basra vilayetlerine de yüksek okullardan mezun yeni maarif müdürleri tayin edilmişlerdir.⁵³

Açılacak yeni okullar için senelik birkaç yüz bin liraya ihtiyaç duyulmuştur. 1899 yılı itibariyle Maarif bütçesinin giderler kalemi 290.851 ve gelirler kalemi ise 285.291 lira olmuştur. Bu nedenle açılacak okulların masrafları için yeni gelirler elde edilmesine çalışılmıştır. Osmanlı vilayet ve sancak merkezlerinde daha önce açılmasına karar verilen 104 idadi okulundan da yine bu tarihe kadar sadece 17 adet yatılı ve bazı vilayet ve sancak merkezlerinde de 39 adet yatılı olmayan idadi

⁵² BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁵³ BOA, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

okul açılabilmiştir. Gerekli bütçe bulunamadığı için ise 48'i açılmamıştır. Sancak merkezlerinde açılmış yatılı olmayan idadi okullarının masrafları, yatılı idadi okullarınınkinden az olmuştur. Yatılı ve yatılı olmayan bu okulların programları arasında da farklılıklar olmuştur.⁵⁴

Çeşitli sınıflara mensup yetimlerin eğitimi için kurulması kararlaştırılan darüttalimler, yani okuma, yazma ve sanat öğrenmek için açılacak okullar için de 126.000 liraya ihtiyaç duyulmuştur. Halep, Mamuretülaziz, Van, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis ve Sivas vilayetlerinde 6.331 kız ve erkek gayrimüslim ve bir o kadar da Müslüman yetim olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu vilayetlerde bulunan toplam 12.600 küsur yetim çocuğun yiyecek, giyecek, ısınma ve diğer ihtiyaçları ile öğretmen, usta ve hademe masrafları için öğrenci başına senelik on lira düşmüştür. Senelik toplam 126.000 küsur liraya ihtiyaç duyulmakla birlikte söz konusu giderler için ancak senelik 100.000 lira ayrılabilmiştir. Bu masraflar da açılması planlanan idadi okulların tahsisatıyla diğer kalemlerden karşılanmıştır.⁵⁵

Bu şekilde açılan devlet okulları sayesinde Osmanlı tebaası çocukları devletin terbiyesi altına alınmaya çalışılmıştır. Misyonerlerin Osmanlı tebaası çocuk ve yetimleri için okullar ve yetimhaneler açmalarına da müsaade edilmemeye çalışılmıştır. Ancak misyonerler açtıkları okul ve yetimhanelerin insanlığa hizmet ettiğini ve bu tesislerin Hıristiyan çocukları için açıldığını öne sürerek okul ve yetimhane açmakta ısrarcı olmuşlardır. Bu durumda Osmanlı Devleti açılacak okul ve yetimhaneleri idare etmek üzere resmi heyetlerin oluşturmasına ve okullar için toplanan paraların da yine gayrimüslim çocuklara harcanmak üzere söz konusu heyetler tarafından kullanılabilmesine karar vermiştir.⁵⁶ Bu şekilde misyonerler, devletin açtığı okullarda eğitim gören gayrimüslim çocuk ve yetimlere ancak devlet görevlileri vasıtasıyla yardım edebilmişlerdir.⁵⁷

⁵⁴ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁵⁵ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁵⁶ BOA, Y.A.RES. 101/39.

⁵⁷ BOA, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Osmanlı Devleti, açtığı bu yeni okullar ile misyonierlerin olumsuz çalışmalarını engellemenin yanı sıra hem Osmanlı tebaası çocuklarının tek bir elden eğitilmesini hem de maarif teşkilatının muhtaç olduğu ıslahatı zamanın ihtiyaç ve gereklerine göre gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁵⁸

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen Protestan Amerikan misyonierleri, Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren diğer misyonierlerden daha yoğun ve etkili bir çalışma içerisine girmişlerdir. Ülkenin pek çok yerinde okullar ve yetimhaneler açan Amerikalı misyonierlerin asıl amacı, Protestanlık mezhebini yaymak ve bu coğrafyada Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını korumak olmuştur.

XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde ilkokuldan yüksekokula pek çok Amerikan misyonier okulu açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemindeki sorunlar ve yetersizlikler, söz konusu okulların çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, Protestan misyonierlerin çalışmalarına hukuka uygun bir engel bulmakta zorluk çekmiştir. Bu durum bir taraftan misyonierlerin Osmanlı Devleti aleyhinde yayınlar yapmalarına bir taraftan da açtıkları okullar vasıtasıyla gayrimüslim halk arasında Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmalarına yardım etmiştir.

Amerikalı misyonierler, açtıkları okullarla Anadolu'ya yeni bir hayat biçimi ve düşünce tarzı getirmişlerdir. Okullarda öğrencilere öğretilen demokrasi, liberalizm ve milliyetçilik gibi düşünce ve fikirler Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası arasında ayrılıkçı fikirlerin oluşmasında ve yayılmasında etkili olmuştur.

Amerikan okullarının yaydıkları ayrılıkçı fikirler en çok Ermeni toplumunu etkilemiştir. Bu misyonier okullarında Ermenilere, bağımsızlık fikirleriyle birlikte Ermenice öğretilerek tarih ve kültürleri hakkında dersler verilmiştir. Ayrıca Amerikan misyonierleri, Ermenileri eğiterek kendi okullarında çalışan öğretmen, papaz, vaiz, yerli yardımcı gibi görevlere getirmişlerdir. Söz konusu

⁵⁸ BOA, Y.A.RES. 101/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Ermeni öğretmenler, öğrencilere Ermeni milliyetçiliği ve Türk düşmanlığı propagandası yapmışlardır. Bu okullarda okuyan Ermeni çocukları da Ermeni komitelerinin potansiyel destekçileri haline gelmişlerdir.

Amerikan misyoner okullarında verilen eğitim, Ermeni sorununu ortaya çıkaran nedenlerden ilkinin olmasa da, temel sebeplerinden birisini teşkil etmiştir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde faaliyetlerine müsaade edilmiş olan misyoner okullarının gayesi dini olmaktan çok siyasi olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- a) Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.), Dosya no: 2850, Gömlek no: 69; Dosya no: 2854, Gömlek no: 12; Dosya no: 2858, Gömlek no: 24; Dosya no: 2858, Gömlek no: 25.
- b) Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Dosya no: 97, Gömlek no: 73.
- c) Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.), Dosya no: 101, Gömlek no: 39.
- d) Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.), Dosya no: 17, Gömlek no: 19.
- e) Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), Dosya no: 36, Gömlek no: 27.

2. Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (P.A.B.C.F.M.)

Reel 695, Belge No: 232, 253.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

II. Tetkik Eserler

KANTARCI, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yayını., İstanbul 2004.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Yayını, Ankara 2000.

MAZICI, Nurşen, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005.

MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

SEVİNÇ, Necdet, *Ajan Okulları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1975.

STONE, A. Frank, *Academies For Anatolia*, Connecticut-London 1984.

STRONG, William E., *The Story of the American Board*, Boston 1910.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayını, Ankara 2005.

TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*, Akçağ Yayını, Ankara 1991.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlı'dan günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

III. Makaleler

ALAN, Gülbadi, "Osmanlı Devleti ve Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *75. Yıl Armağanı*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 1999, s. 261-274.

AYDIN, Mehmet, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 93-122.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

-
- FENDOĞLU, H. Tahsin, Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Rolü (XIX. YY), *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM-EREN Yayını, Ankara 2003, c. I, s. 455-466.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Genel Olarak Misyonerlik", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 25-36.
- MALKOÇ, Mustafa Numan, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri 17-18 Nisan 2004*, Haz: İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat Yayını, İstanbul 2004, s. 161-193.
- SELVİ, Haluk, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM-EREN Yayını, Ankara 2003, c. III, s. 27-37.
- SEZER, Ayten, "Ermeni Meselesi ve Misyonerler", *Ermeni Sorunu II*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara Mart-Nisan 2001, sayı: 38, s. 961-966.
- ŞİMŞİR, Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984-Erzurum)*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1985, s. 79-124.